

Słowem wstępu

Pierwsza antologia Wasyla Gabora pt. *Prywatna kolekcja. Wybrana ukraińska proza i eseistyka końca XX wieku* (ukr. *Приватна колекція. Вибрана українська проза та есеїстика кінця XX ст.*, 2002), w której pośród wielu interesujących autorów znalazło się również nazwisko Ołesia Ulianenki (1962–2010) i trzy propozycje jego małej prozy: *Modlitwa* (ukr. *Молитва*), *Żygan* (ukr. *Жиган*) i *Ugoda* (ukr. *Угода*), potwierdziła, jak odmienna od tej klasycznej w swej istocie, środkach wyrazu artystycznego i stylistyce jest literatura pokoleń literackich lat 80. i 90. XX w. Fascynacja postacią i twórczością Ulianenki – pisarza tyleż wybitnego i wyprzedzającego swoje czasy, co kontrowersyjnego, sprawiła, między innymi, że również w Polsce powstał w latach 2013–2021 cykl artykułów autorstwa Anny Horniatko-Szumiłowicz, poruszający ważne kwestie zarówno odnośnie do jego kultowych powieści w stylu *noir*, jak i trochę mniej znanych, wszelako nie mniej intrygujących opowiadań.

Istotnym dla kontynuowania polskich badań nad twórczością Ulianenki było nawiązanie współpracy z Myrosławem Słaboszpyckim – ukraińskim reżyserem filmowym, synem znanego literaturoznawcy i krytyka literackiego Mychajła Słaboszpyckiego (1946–2021), prywatnie – przyjacielem pisarza. Począwszy od korespondencji e-mailowej z 10 lipca 2018 roku, w której reżyser zwrócił się do Anny Horniatko-Szumiłowicz jako autorki wspomnianego cyklu artykułów, oferując wsparcie w szeroko pojętej popularyzacji twórczości Ulianenki w Polsce, współpraca aktywnie się rozwija i trwa po dziś dzień. Niejako jej pokłosiem jest realizacja kilku ważnych inicjatyw pozwalających mówić o ulianenkoznawstwie w polskiej nauce i kulturze. W 2020 roku odbył się w murach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w ramach cyklicznej Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Ukrainistyka. Wczoraj. Dziś. Jutro” Okrągły Stół, poświęcony twórczości

Ołesia Ulianenki w kontekście literatury *noir*. Ponadto Poznańskie Towarzystwo im. Iwana Franki podjęło się przekładu i wydania najważniejszych dzieł Ulianenki, w tym *Stalinki* (ukr. *Сталінка*, 1994), *Następcy Szatana* (ukr. *Дофін Саману*, 2003), *Kwiatów Sodomy* (ukr. *Квіти Содому*, 2005) czy *Kobiety jego marzeń* (ukr. *Жінки його мрії*, 2007, 2012). I wreszcie, utworzył się międzynarodowy zespół badawczy, który postawił sobie za cel kompleksowe zbadanie życia i piśmiennictwa tego fenomenalnego na skalę światową pisarza.

Przedłożona *Monografia*, której tytuł został zaczerpnięty ze studium Jarosława Poliszczuka, proponuje przeanalizowanie wybranych aspektów życia i twórczości prozatorskiej Ulianenki w ukraińskim i bułgarskim kontekście historycznoliterackim oraz w świetle najnowszych teorii literaturoznawczych.

Refleksja naukowa nad postacią i twórczością Ołesia Ulianenki jako unikatowego zjawiska artystycznego i społecznego w kulturze i literaturze ukraińskiej, a także szerzej, w literaturach słowiańskich i literaturze powszechnej, w kontekście reprezentowanego przez pisarza nurtu *noir*, jest obecnie szczególnie aktualna. Z jednej strony z powodu swoich walorów artystycznych, z drugiej spolaryzowanego podejścia krytyki do spuścizny literackiej Ulianenki, a także do osoby samego pisarza.

Podjęcie badań nad ww. problematyką jest w zasadzie wymuszone całkowitym niemal brakiem wiedzy na temat pisarza w Polsce (poza cyklem artykułów autorstwa Anny Horniatko-Szumiłowicz), przy rosnącym zainteresowaniu artystą poza ojczyzną Ulianenki, w Ameryce, wiele z jego tekstów opublikowano na łamach ukraińskich periodyków. W ostatnich latach ukazały się wznowione wydania utworów pisarza, jak również kilka niepublikowanych wcześniej w formie książkowej. Pojawiły się również tłumaczenia wybranych powieści na język rosyjski (głównie w wersji elektronicznej), angielski, niemiecki, ormiański i czeski.

W Polsce dopiero w 2022 roku zostały wydane kultowe powieści Ulianenki – *Stalinka* i *Następca Szatana* z inicjatywy prezesa wydawnictwa Towarzystwa im. Iwana Franki w Poznaniu Przemysława Lisa-Markiewicza. Na rok 2023 przewidziana jest publikacja kolejnych utworów tego wybitnego pisarza w przekładzie polskim.

Prawie zupełnie brak w literaturoznawstwie ukraińskim i w zasadzie polskim opracowań na temat unikatowości Ulianenki jako

przedstawiciela literatury *noir* i fakt ten świadczy o możliwości wypełnienia przez przedkładany projekt istotnej luki w badaniach naukowych.

W opracowaniu *Monografii* wzięli udział badacze zarówno z Polski, jak i Ukrainy, w tym Jarosław Poliszczuk, Marzanna Kuczyńska, Oksana Puchonska, Anna Horniatko-Szumiłowicz, Przemysław Lis-Markiewicz. Zasadniczy trzon *Monografii* stanowią teksty naukowe poruszające istotne aspekty twórczej spuścizny pisarza.

Swoistej identyfikacji prozy artystycznej Ołesia Ulianenki w kontekście literackim i kulturowym jego czasu dokonuje Jarosław Poliszczuk. Badacz twierdzi, że załączki poetyki autorskiej tego pisarza należy skojarzyć z kulturą schyłku ery sowieckiej, zwłaszcza z uformowanym wtedy (głównie zaprezentowanym w kinie rosyjskim i ukraińskim) nurtem czarnej estetyki, odzwierciedlającej kompletną demoralizację jednostki na tle upadku gospodarczego i cywilizacyjnego. W twórczości prozatorskiej Ołesia Ulianenki „czernucha” okazała się nie krótkotrwałą modą bądź niekrytycznym naśladowaniem popularnego wówczas na Zachodzie trendu. Adaptacja przez ukraińskiego pisarza *noir* jest ważnym czynnikiem w jego poetyce autorskiej. Potrafił on przecież wypowiedzieć istotę człowieka z okaleczoną psychiką, sfrustrowanego i zrozpaczonego, przeżywającego totalny kryzys – zarówno w zakresie tożsamości indywidualnej, jak i w świadomości zbiorowej. Autor rozprawy akcentuje kategorie *melancholii* oraz *apokalipsy* jako dominujące w światopoglądzie i twórczości prozatorskiej Ołesia Ulianenki. O ile spojrzenie melancholijne wyraża podstawy światopoglądu pisarza uformowanego w okresie zniewolenia i anarchii, tzn. późnego socjalizmu w ZSRR, o tyle apokaliptyczna obrazowość cechuje większość jego utworów, zwłaszcza te najgłośniejsze (*Stalinka*, *Ogniste oko*, *Zimowa opowieść*, *Tam, gdzie Południe*), ujawniając stan społeczeństwa objętego załamaniem. W prozie Ulianenki znajdujemy liczne świadectwa artystyczne brzydoty i ułomności, co nie zaprzecza jednakże odwoływaniu się pisarza do uczuć humanistycznych, nawiązaniu do tradycyjnych wartości, braku których dotkliwie przeżywają bohaterowie jego powieści i opowiadań.

Anna Horniatko-Szumiłowicz podjęła się trudnego zadania przedstawienia „małej prozy” Ulianenki w nietypowym dla badań

nad jego twórczością kontekście, tj. przez pryzmat czułości. Spoglądając na drugiego człowieka z empatią, szacunkiem i niespotykaną wręcz uważnością, a więc i czułością, pisarz z całą bezwzględnością piętnował najmniejszy nawet przejaw braku człowieczeństwa w człowieku, wszechobecne, według niego, upodlenie współczesnego świata. Otóż, paradoksalnie, mimo brutalnej metaforyki będącej swoistym znakiem rozpoznawczym wszystkich bez wyjątku utworów prozatorskich Ulianenki, jego „mała proza” w zawołowany sposób przemycza oznaki najgłębszej czułości i łaskawości wobec okaleczonych przez życie bohaterów. Bez wątpienia jest to konsekwencja jego niestrudzonego dążenia do poznania prawdy, odzwierciedlonego w egzystencjalnym światopoglądzie chrześcijanina Ulianenki i mitycznej symbolice wieszczego ptaka Gamajuna.

Oksana Puchonska skupia się na analizie powieści Ołesia Ulianenki pt. *Stalinka*. Jest to jeden z najwybitniejszych utworów ukraińskiego pisarza, najczęściej interpretowany przez krytyków, wywołujący poważną refleksję, w tym także gorące debaty wobec jego oceny. Poza tym, jak sądzi autorka kolejnej rozprawy zawartej w tej książce, *Stalinka* bezsprzecznie jest powieścią reprezentatywną. Dlatego zaproponowana opcja badawcza dotyczy traumatycznego doświadczenia totalitaryzmu, przez pryzmat którego jest podejmowana analiza utworu. Na przykładzie bohaterów powieści obserwowano stan wydziedziczenia i degradacji człowieka: wyrzeczenie się pamięci rodowej i narodowej w tym przypadku powoduje szereg nieuchronnych strat aż do całkowitego rozkładu moralnego i degeneracji fizycznej. Bohaterowie Ulianenki wywodzą się z systemu wartości *homo sovieticus*, przez co nie potrafią dostosować się do nowych warunków okresu przejściowego, o którym właśnie mowa w powieści *Stalinka*. Zostają skazani na degradację i śmierć, podobnie jak państwo (Związek Radziecki), które ich wychowało w duchu fałszywych wartości. Mimo wszystko badaczka docenia zaangażowanie pisarza w problemy społeczne i humanitarne charakterystyczne dla okresu końca lat 80. i początku lat 90. na Ukrainie. Z takiego punktu widzenia powieść Ołesia Ulianenki jest postrzegana jako właściwa terapia (za pośrednictwem beletrystyki) społeczeństwa po doznanej w okresie sowieckim, wciąż bolesnej i nierozliczonej traumie totalitaryzmu, obywatelskiej i paraliżującej jednostkę ludzką.

Marzanna Kuczyńska poświęca swoje opracowanie zestawieniu dwóch najbardziej znanych i uznanych bułgarskich powieści *noir*: *Ruiny* Władimira Zarewa i *Chawry* Zacharego Karabaszliewa ze słynnym utworem Ołesia Ulianenki *Kobieta jego marzeń*. We wstępnej części odwołuje się do historii gatunku w Bułgarii i na Ukrainie oraz do problemów definicyjnych. W części analitycznej porównaniu poddaje plany formalne i tematyczne omawianych utworów ze wskazaniem analogii i różnic.

Przemysław Lis-Markiewicz zbadał powieść Ulianenki *Kwiaty Sodomy* przez pryzmat wyznaczników gatunków stylistycznych właściwych dla *noir*. Autor pragnął ustalić, czy w powieści występują cechy *noir*. Nadto zostali przedstawieni bohaterowie powieści, ich charakterystyka i tło wydarzeń z ich udziałem. Wyniki badania wskazują, że analizowana powieść *Kwiaty Sodomy* jest przykładem ukraińskiej prozy *noir*, ponieważ ma główne cechy charakterystyczne dla tego typu dzieł: brutalne morderstwo i traktowanie go w kategoriach dowolnych, oddalonych od ogólnie przyjętej moralności, akcja rozgrywa się we współczesnym otoczeniu miejskim, bohaterowie są wyrzutkami społecznymi; mroczna atmosfera, fatalizm i beznadzieja, rozpusta i seksualne perwersje. Ważnym, wręcz centralnym motywem powieści jest antymatka, która zabija, zamiast dawać życie. Można też wyróżnić wątki samotności, samozniszczenia i szwankującej pamięci. Postaci przedstawione przez autora są typowymi szwarccharakterami, nie są w stanie przestrzegać żadnych zasad moralnych, ale nadzieja na uratowanie od zguby jest dana tym, którzy zdolni są do pięknej miłości. Zbawieni będą ci, którzy dostrzegą wartość biblijnej miłości do bliźniego.

W drugiej części monografii zawarte zostały przetłumaczone na język polski trzy teksty wspomnieniowe: pierwszy z nich – autorstwa znanego literaturoznawcy i powieściopisarza Mychajła Słaboszpyckiego, drugi – poczytnego poety i pisarza Pawła Wolwacza, trzeci – dziennikarza i przyjaciela Ulianenki, Ihora Ostrowskiego. Warto zaznaczyć, iż ostatni z zaprezentowanych tekstów wspomnieniowych został opublikowany po raz pierwszy. Wspomnienia rysują portret Ulianenki jako twórcy nietuzinkowego, całkowicie oddanego procesowi tworzenia i jednocześnie jako człowieka wyalienowanego, uwikłanego w arcytrudną rzeczywistość okresu przełomu lat 80. i 90. na

Ukrainie, którym do końca targały głębokie rozterki egzystencjalne i dylematy moralne.

Dzięki uprzejmości Myrosława Słaboszpyckiego *Monografia* mieści wybrane zdjęcia Ołesia Ulianenki, zarówno z jego dzieciństwa, młodości, jak i dojrzałego okresu życia aż do przedwczesnej śmierci.

Wydanie wieńczy bibliografia najważniejszych publikacji krytycznoliterackich nt. życia i piśmiennictwa tego wyjątkowego prozaika doprowadzona do 2022 roku.

W imieniu zespołu autorskiego
Anna Horniatko-Szumitowicz